

Teleki-Téka, Marosvásárhely

Az egykori székelyfőváros, Marosvásárhely mindig könyves város volt. Ha nem is nyomdája révén – hiszen a többi erdélyi városhoz viszonyítva itt igen csak későn, 1786-ban létesült tipográfia – de könyvtárai, olvasói révén erdélyi viszonylatban az írott-nyomtatott betű „fogyasztóinak” élvonalában állt. Könyvtára volt itt már az 1557-ben létesült tanodának, melyből a Református Kollégium Nagykönyvtára nőtte ki magát. Itt nyitja meg kapuit 1802 őszen a Teleki Sámuel alapította közkönyvtár is. Ma a város könyvtár-hagyományainak legjelentősebb őrzője az ebből a két intézményből létrejött Teleki-Bolyai könyvtár.

A 40 000 kötetes Teleki-Téka az európai könyvkultúra egyik leggazdagabb erdélyi gyűjtőhelye. Enciklopédikus gyűjtemény, reprezentatív módon képviseli a XV–XIX. századi tudományokat és emellett számos bibliofil ritkaságot őriz.

A könyvtár összegyűjtése, a bibliofil Teleki

Teleki Sámuel közművelődést előmozdító tevékenységének legjelentősebb területe a közel 60 esztendőn keresztül tartó könyvgyűjtés, melynek eredményeként létrejött a magyar nyelvterület első nyilvános közkönyvtára, a marosvásárhelyi Teleki-Téka.

Köztudott, hogy Teleki egymaga, jól elgondolt gyűjtési programmal fogott hozzá a könyvtáralapításhoz. A közkönyvtárteremtés gondolata lényegében 1759–1763-as külföldi tanulmányútja idején érlelődött meg benne. Bécsben megjelent könyvtárkatalógusának előszavában így vall arról: „...19 éves koromban, ennek a századnak 59-ik évében, ...a múzsák kincseit elsajátítandó Svájcba, Belgiumba, Franciaországba mentem, hogy azoknak az országoknak jeles akadémiáin a legtanultabb és legfelvilágosultabb férfiaktól okuljak. Itt aztán a magasabb műveltségnek és a nemes tudományoknak szeretete ösztönzött és annyira felgyűjtött lelkemben valami csodálatos lelkesedést a legkiválóbb könyvek iránt, hogy azokat nagy gondossággal és nem csekély költséggel megszerezsem és távollevő hazámba hozzam.”¹ Már bázeli tartózkodása idején 972 magyar forintot költött könyvekre. S a gyűjtést tovább folytatta a tanulmányút többi állomáshelyén is. A külföldi könyvészkedésről vallanak Teleki diáklevelei. Ezekből tudjuk, hogyan mélyül el a könyvek iránti érdeklődése, s itt találjuk a könyvtárteremtés gondolatának egyik legelső megfogalmazását. Jakob Christoph Beck bázeli professzorának írja 1761-ben: „...nem fogom kímélni a költségeket jó könyvek megvásárolására, míg valamely reménye lesz annak, hogy ezzel valamikor hazám ügyének és történelmének javára lehetek.”²

Teleki a tanulmányút idején vásárolt könyvekről jegyzéket készít, sőt külön füzetbe vezeti a Leidenben, Bázelen, Utrechtben, Párizsban vásárolt könyvek árát is. A külföldről hazahozott 1 500 kötet képezi a későbbi könyvtár magvát, magán viselve már a Téka egyik legjellemzőbb vonását is: enciklopéditását. Teleki tehát már ekkor egy a közönség szolgálatában álló könyvtár víziójával válogat az egyes szaktudományok területéről.

1759–1763 közötti külföldi tanulmányainak egy részét a bibliofil mesetértség megtanulása képezi. Híres köz- és magánkönyvtárakat látogat, tanulmányozza ezek összetételét, elrendezését. Neves tudósokkal, professzorokkal való ismeretsége hazatérte után is segíti Telekit az informálódásban, a könyvtártudomány sok kérdésében. Természetesen itthon azonnal tapasztalja, hogy Erdély nagyon is kiesik az európai kultúra áramköréből: „Olyan kevés nálunk a jó könyv – panaszkodik Rudolp Iselin bázeli jogtudósnak 1764 áprilisában –, hogy még egyet sem tudtam megszerezni”.³ Rájön, hogy meg kell szervezni minél hamarabb a módját annak, hogy értesüljön a külföldön megjelent könyvújdomságokról, az esetleges könyvaukciókról. Erre használja fel külföldi ismerőseit, egykori tanárait, a kint tanuló erdélyi diákokat. Ellentétben a kortárs főúri könyvgyűjtők legtöbbszörrel, Teleki nem alkalmaz hivatásos könyvbeszerzőt. A hazai ismerősök, külföldi barátok csak tájékoztatják a külföldi könyvpiac ajánlatairól, egyébként maga tárgyal, levelezik könyvkiadókkal, könyvárusokkal. A ma is meglévő megrendelő levelek, számlák, aukció-katalógusok segítségével rekonstruálható Teleki kiterjedt könyvbeszerzési hálózata. Köztudott, hogy mintegy 25 európai város könyvpiacáról vásárol. Természetesen 1787-től az állandó bécsi tartózkodás (alkancellár, majd 1781-től az önállósult erdélyi kancellária vezetője lesz) lényegesen megkönnyíti az informálódást. A császárváros lényegében az európai könyvpiac egyik jelentős központja. Számos könyvkereskedés, könyveladással foglalkozó nyomda kínálata mellett a külföldi könyvek is viszonylag könnyen eljutnak a bécsi piacra. Sokszor rendkívül gyorsan lebonyolódik egy-egy könyvvásárlás. 1800 februárjában például levelet küld Abraham Christoph Thiele lipcsei könyvkereskedőnek azzal a kéréssel, hogy bizonyos ajánló katalógusból kiírt műveket szerezzen meg számára. A levélre, a könyvek címe mellé március 14-én Thiele felvezeti az egyes művek árát és a szállítási költséget. Március 26-án pedig ugyanerre a levélre jegyzi fel Teleki, hogy az egész küldeményt rendben átvette.

A könyvbeszerzés azonban nem bonyolódott minden esetben ilyen zökkenőmentesen. A századvég Európa háborús zavargásai nem nyújtottak mindig megfelelő feltételeket a több országon keresztül történő szállításhoz. Mégis a ma embere szinte irigykedve követheti nyomon Teleki nagyon rendszeres, hat évtizeden keresztül megszakítás nélkül tartó könyvgyűjtését.

Meg kell említeni azt is, hogy Teleki általában jó és szép könyveket vásárolt. Mindig érdeklődik a példányok állapota felől is. A könyvárusok listáin minden esetben megtaláljuk az erre vonatkozó megjegyzéseket. Különös gonddal válogatta össze kedvenc gyűjteményét, a görög-latin klasszikusok kiadványait. Fáradságot nem kímélve kutat a szövegűzés és nyomdai kivitelezés tekintetében legjobb, legszebb kiadások után. Sokszor ugyanazt a munkát többször is megrendeli egy jobb kiadás kedvéért. Személyes kapcsolata van például a klasszikus kiadványok neves olasz szakértőjével, Giambattista Bodonival. A kevés példányszámban, elsősorban művelt bibliofilek számára készült páрмаi nyomtatványok közül többet is megszerez.

A több évtizedes könyvgyűjtés Telekit kora egyik legképzettebb könyvszakértőjévé teszi. Segítették ebben a könyvészeti szakmunkák, melyeket ma is őriz a könyvtár. Többek között 95 különböző európai magán

könyvtárát bemutató 157 kötetes katalógus-gyűjtemény tájékoztatta Telekit a XVIII. századi bibliofília számos kérdésében.

Láttuk tehát, hogy Teleki Sámuel könyvtára 1759–1822 között gyűlt össze. Az alapító sem nem örökölt, sem nem vásárolt számottevő könyvgyűjteményt, hanem a könyvtár előre meghatározott funkciójának megfelelően évtizedeken keresztül nagy körültekintéssel válogatta össze a könyveket. Jól informálódik a kortárs könyvkínálat lehetőségeiről, s így sikerül megszerezni a korabeli tudományosság legjelentősebb könyvtermékeit s a megelőző korok könyvkuriozumait, bibliofil ritkaságait.

Teleki könyvtára a köz szolgálatában

Teleki könyvtára az alapító életének különböző állomáshelyein mindig a köz szolgálatában állt. Az 1760-as évek végén, a 70-es évek elején Sáromberkéről kölcsönöz könyveket, mint ahogy erről több erdélyi tudós köszönő levele tanúskodik. 1778-ban, fő kormányzéken kinevezésekor Szebenbe költözik, természetesen könyveit is magával viszi. 1780-ban a Magyar Hírmondó hasábjain olvashatjuk a neves erdélyi tudós, Benkő József tudósítását: „...könyvesház is soha Erdélyben olyan...mint ugyan Szebenben (oda vitetvén Sáromberkéről) Méltóságos R. Sz. B. gróf Széki Teleki Sámuel Gubernális Tanács úr Ő Nagysága könyvbéli vagyona, a melyre sok ezer költség ment fel, és mégyen minden esztendőnként: ennek is ottan minden jó emberek hasznát vehetik Ő Nagysága kegyességéből”.⁴ Amikor 1785-ben a bihari főispáni funkció betöltése végett Váradra költözik Teleki, könyvtárából a legszükségesebb műveket viszi magával. Könyveinek nagy részét Szebenben raktározatja. A két évi váradi tartózkodás idején kelt levelek azt igazolják, hogy ekkor is szívesen kölcsönöz a nála lévő munkák közül. 1787-től Telekit a kancellári kinevezés végleges bécsi tartózkodásra kényszeríti. Egy évvel később a törökkel folytatott hadműveletek miatt Teleki méltán aggódik Szebenben maradt könyvei miatt. „Bárcsak a Szebenben maradt sok drága könyveimet tudnám securitásban! Ha éjszaka eszembe jutnak nem alhatom” – írja egyik levelében.⁵ Így azután Marosvásárhelyre szállíttatja a könyvtárat, s arra is gondol, hogy végleg itt hagyja a gyűjteményt. A bizonytalan háborús időkben azonban nyugtalan a távollévő gyűjtemény miatt, s a 90-es évek elején felveti Bécsbe a könyvtárat. Ekkor újra kölcsönöz a kancelláriai lakosztály mellett elhelyezett bibliotékából. 1792-ben Mihelyes János személyében állandó könyvtárost is alkalmaz, aki Teleki felügyelete alatt elkezd a könyvek szakszerű feldolgozását, katalogizálását. Mihelyes a Teleki szolgálatában eltöltött évek alatt naplót vezet, s ebben feljegyzi a kancellár szavait, melyekkel 1794-ben a könyvtárszoba kulcsát rábízta: „Fogja Mihelyes uram, ez a kulcs, már a catalogusokat elvégezvén, a könyveimnek rendbeszedését is bízom a kegyelmed sinceritására, és ahol megakad, szólítson meg bátran engem; ajánlom pedig a kegyelmed szorgalmatosságába azon kincseimet, melynél drágább az életem, feleségem és gyermekeimen kívül nincsen.”⁶ Együtt készítik el a könyvtár katalógusát, mely négy kötetben 1796–1819 között Bécsben nyomtatásban is megjelenik. Az első kötet szinte teljesen Teleki munkája. Kedvenc könyveit, a görög-római klasszikusokat tartalmazza, melyekből a könyvtáralapító remek válogatást gyűjtött össze. Hogy az olvasók nagyobb

haszonnal forgathassák a katalógust, a szerzők rövid életrajzát is megadja. Tulajdonképpen a katalógus megszerkesztésében rajzolódik elének a könyvtáralapító Teleki a maga elismerést érdemlő tudományos felkészültségében. A latin nyelvű előszóban a következőt írja Teleki: „Tekintetbe véve minden körülményt és számadást csinálva, úgy véltem, hogy annak a költséges gyűjteménynek valami jó rendbe szerkesztett katalógusa kell legyen, hogy annak nemcsak a pihenésben, hanem a munkában is értelme legyen.”⁷ Tehát a könyvtáralapító azt akarta, hogy katalógusa segítsen a szaktudományokban való tájékozódásban.

1797-ben a Francia Köztársasággal folytatott hadviselés idején újra Marosvásárhelyre szállíttatja könyveit. Ezúttal végleg itt is marad a gyűjtemény, s a könyvtáralapító hozzákezd régi tervének valóra váltásához, a könyvesház megépíttetéséhez. „Bizony nehéz nekem a könyveim és írásaim nélkül Bécsben lakni – írja feleségének 1797-ben – és mikor eszembe jut, hogy azoktól megfosztatom, egészen elszomorodom, mert azokban volt ifjúságomtól fogva gyönyörűségem, időöltésem, és már életemnek estvéjén azzal sem enyhíthetem unalmaimat. De megnyugszom az Istennek útáiban, és már abban találnám örömeimet, ha egyszer láthatnám őket elrendelve a magok destinatójuknak helyén, ahol holtom után is a közjóra maradhatnak.”⁸

1799 áprilisában kezdik el a három esztendőig igénybe vevő építkezést. 1802 őszére készül el az egykor Wesselényiek birtokában lévő egy emeletes barokk épülethez csatolt szárny, mely azóta hajléka a Teleki-Tékának. A belső nagy, három hajós könyvtártermet valószínűleg külföldön látott könyvtárak modelljei után tervezeti meg a könyvtáralapító. 1802 augusztusában személyesen irányítja a könyvek elrendezését, ekkor alkalmazza az első marosvásárhelyi könyvtárost, Szász Józsefet, akit a helyi kollégium tanárai ajánlottak erre a szolgálatra.

1803-tól Szász József olvasónaplót vezet. Naponként feljegyzi a könyvtárat használók nevét és az olvasott könyvek címét. A könyvtáralapító pedig Bécsben meglelégedéssel nyugtázza, hogy tékájának van „becse”, s az olvasók egyre szaporodnak. A naponta beírt 3–5 név a mintegy 6.000 lakosú mezővároskában azt jelentette, hogy a lakosság fél százaléka látogatta a könyvtárat, s ebben a városban az olvasóközönség tetemes részét kitevő tanár-diák társadalomnak rendelkezésére állt a Református Kollégium könyvtára is. Az olvasók számának növekedését az is biztosította, hogy a megnyitás után az állomány gyarapítása nem állt meg, hiszen Bécsből Teleki haláláig küldi az újonnan vásárolt könyveket. Teleki ugyanakkor nagy figyelemmel irányítja gyűjteményének rendezését, használatát. A tékában alkalmazott könyvtárosokhoz írott levelek ennek legbeszédesebb bizonyítékai. „Observálja Kegyelmed – írja 1803 májusában Szász Józsefnek – és observáltassa az olvasókkal is a Bibliothecam törvényeit, és tartsa magát az Instructiójához, a thecát pedig mindenkor zár alatt”.⁹ Máshol azt is megindokolja, miért félti olyan nagyon a könyveket: „nekem pedig igen sok pénzemben áll és nemcsak a jelenvaló, hanem a következő Generationak is hasznára való”.¹⁰ Teleki haláláig gondoskodik könyvtáráról. Utolsó levelét halála előtt 19 nappal meneszti Vásárhelyre: „Kedves Bibliothecarius Uram! – írja Kelemen Márton könyvtárosának – köszönettel vettem Kegyelmed tudósítását, és nagyra becsülöm ab-

ban jelentett szorgalmatosságát. Bibliothecámnak gondviselésében, elrendezésében és tisztán tartásában, továbbra is megnyugodván a Kegyelmed gondosságában s hívségében... Elvárom továbbra is Kegyelmed tudósításait, elkötelezett szíves jóindulattal maradván Kegyelmednek Kész Jóakaró Szolgája Gróf Teleki Sámuel.”¹¹ Időközben természetesen rendezni kívánja könyvtárának halála utáni sorsát is A közművelődés előmozdítására szánt gyűjteményét 1800-ban végrendeletileg is a közre hagyja: „Ifjúságomtól fogva nagy költiséggel, szorgalmatossággal és fáradtsággal szerzett és ezután is, amíg élek, Isten segedelmével szerzendő Könyveimet, ezekhez kötvén boldogult feleségemnek Magyar Könyvgyűjteményét is, maga kívánsága és rendelése szerint, Mineralogica Colectiommal, hagyom és legálom mint Házam- és Familiám-beli -örökös-Fidei-Commissumot Maradékimnak és Succesoraimnak gondviselések és jótállások alatt a Tudományoknak Nemzetemben s Hazámban előmozdításokra; kötelességekbe tévén Maradékimnak és Succesoraimnak: hogy azokat és azoknak editióit, szám és catalogusok szerint nevezett M. Vásárhelyi Házamnál avégre készített épületben, az én nevem alatt tartsák, jó gondviseléssel conserválják, azokból soha egyet is el ne idegenítsenek, el ne adjanak...”¹² Testamentumában Teleki említést tesz felesége, iktári Bethlen Zsuzsánna könyvgyűjteményéről is Ez a 2 000 kötetet számláló magyar könyvtár értékes része a zömmel latin, német, francia és más európai, valamint keleti nyelven írott munkákat őrző állománynak. A gyűjtemény magvát Bethlen Zsuzsánna 1770 táján anyai nagynénjétől, Wesselényi Katától örökölte, mely azután keze alatt érdekes, jellegzetesen női XVIII. századi gyűjteménnyé női ki magát. Wesselényi Kata könyvtárában sok ritka kézirat, kiadvány van, Bethlen Zsuzsánna ezek mellé inkább olyan munkákat gyűjtött, melyek a mindennapi élet kérdéseiben segítettek. A vallásos tárgyú művek, bibliák, imádságos könyvek mellett sok gyermekneveléssel, gyümölcs-, növény-, virágtermesztéssel, állattenyésztéssel foglalkozó munka, szakácskönyv, orvosi- és orvosságskönyvek találhatóak a gyűjteményben. Teleki szívéen viseli 1797-ben elhunyt felesége könyvtárának sorsát. Nyomatott katalógusának harmadik kötetében külön fejezetet szentel ennek a gyűjteménynek, s majd a marosvásárhelyi Tékában is külön, a maga egységében helyezeti polcra a köteteket. A katalógus előszavában pedig így ír Bethlen Zsuzsánna könyvgyűjtéséről: „A magyarországi és erdélyi írók munkáihoz ábécé sorrendben hozzászámoltam a különböző tartalmú magyar nyelvű nyomatott vagy kézírásos könyvek címeit, melyeket nagyon szeretett feleségem, iktári Bethlen Zsuzsánna grófnő életében buzgalommal összeszerzett és az én könyvtáram anyagához csatolandó ugyancsak közhasználatra szánt. Többeknek ezek közül az értéke csak ritkaságukban van; ezeket innen-onnan szerezte és azokat forgatta; annyira szokott volt gyönyörködni azokban s gyöngé testében – még a gyakori betegségek bántalmi között is – annyira erős lelket őrzött, hogy azoknak a könyveknek a katalógusát is sajátkezűleg elkészítette.”¹³

Végül azt is meg kell említenünk, hogy Teleki Sámuel közhasználatra szánt gyűjteményének működését belső törvényekkel kívánta szabályozni. Nyomatott katalógusának második kötetében 1800-ban tette közzé – két évvel a könyvtár hivatalos megnyitása előtt – a könyvek használatát szabályozó rendelkezéseit. Könyv-féltésének szinte lírai hangvételű megfogalmazása

ez a IX pontban összefoglalt törvénykezés. Mindenre kiterjedő figyelemmel intézkedik arról, hogy könyvtárát az utódok soha el ne idegeníthessék, hogy a könyvtárát használó közönség pedig tisztában legyen a könyvek értékével, meg azzal, hogy a szabályok be nem tartása örökre megfoszthatja a kihágást elkövetőket a könyvtár használatától.¹⁴

Teleki halála után a Téka rendszeres gyarapítása jórészt megszűnik. Bár az alapító végrendeletében legnagyobb fiú örökösére hagyja a könyvtár további fejlesztésének, működtetésének feladatát, megteremtve ennek anyagi háttérét is, Teleki Sámuel Ferenc nevű fia már nem vásárol olyan rendszeresen. Még a század 50-es éveikig érkeznek a könyvek, időszaki kiadványok, a közben ismertté vált Téka ajándék könyveket is kap, mégis lassan megszűnik a tervszerű könyvgyarapodás. A könyvtár olvasói már nem is a kortárs könyvújdonságokért keresik fel a gyűjteményt, hanem inkább az egyes tudományok történetét tanulmányozzák, vagy bibliofil ritkaságokban gyönyörködnek.

A könyvtáralapító végrendeletében az erdélyi református főkonzisztóriumot bízta meg a könyvtár működésének felügyeletével, a testamentum érvényesítésével. Teleki halála után kezdetét veszi a család és az egyház között majd száz esztendőn keresztül húzódó vita a felügyelet jogáról, az egyház hatáskörének korlátozásáról. Csak 1942-ben körvonalazódik egyfajta megegyezés a Teleki Könyvtár Alapítvány létrejöttével. Ennek keretében megalakul a család és egyház tagjaiból álló alapítványi tanács, s ezzel a Téka az egyház felügyelete és az alapítványi tanács gondnoksága alá kerül.

A második világháborút követő években Teleki Sámuel könyvtára is állami intézménnyé válik. 1955-ben a Teleki Könyvtár épületébe költöztetik a helyi Református Kollégium 80.000 kötetes könyvtárát is. Ekkor már ez is állami intézmény, mely az iskola felekezeti jellegének megszűnésével önállósult és a Bolyaiak emlékére a Bolyai Könyvtár elnevezést kapta. A kezdeti időszakban egymás mellett, de külön adminisztrációval működik a két régi könyveket őrző gyűjtemény, majd 1962-ben Teleki-Bolyai Könyvtár név alatt egyesülnek.

A Teleki-Bolyai Könyvtár összetétele

A 200 000 kötetet számláló Teleki-Bolyai gyűjtemény törzssanyagát tehát a Teleki Téka és a Bolyaiakról elnevezett kollégiumi Nagykönyvtár alkotja. Ehhez a két állományhoz az elmúlt évtizedekben több köz- és magángyűjtemény, töredékkönyvtár került. A Bolyai Könyvtár a marosvásárhelyi Református Kollégium több évszázados bibliotékájából fejlődött ki. Ez a gyűjtemény a többi erdélyi kollégiumok könyvtáraihoz hasonlóan tanárok, diákok hasznára létesült, hogy azután iskola és könyvtár egymást támogatva fejlődjenek. Amikor 1557-ben a tordai országgyűlés elrendeli, hogy a reformáció következtében pusztán maradt klastromban iskolát létesítsenek, Marosvásárhelyen létrejön a Schola particula (kis iskola).¹⁵ Tevékenységének kezdeti szakaszáról csak hézagos ismereteink vannak, de az bizonyos, hogy voltak könyvei. Erre utal egy fennmaradt emlékkönyv, melyet 1653-ban adományozott Csulai György, az erdélyi református egyház superintendense a marosvásárhelyi scholának. Ebbe vezetik be visszamenőlegesen a tanítók, rektorok névsorát, az egykori osztályok tanulóit, tanrendeket és az 1650–1689 között vásárolt

vagy adományozott könyveket. A matrikula egyik fejezete az iskola régi könyveinek jegyzékét tartalmazza „Antiqui coetus libri” cím alatt. Ez tehát azt jelenti, hogy a tanodának 1650 előtt is voltak könyvei. A Csulai-féle kézirata tanúsága szerint a könyvtár elsősorban adományok révén gyarapodott. Az adományozott könyvek nagy része tankönyvül szolgált, tehát állandóan használták az iskola tanulói, s ezzel magyarázható, hogy a felsorolt munkák közül ma már csak elenyészően kevés található meg a gyűjteményben. De említ a kézirata egy 1689-es könyvvásárlást is, tehát ha lassan is, de szaporodott a könyvállomány.

Az iskola és a könyvtár életében az 1718-as esztendő hoz változást: Ekkor a már 161 éve működő Schola egyesült az 1531-ben alakult sárospataki kollégium töredékével. II. Rákóczi György özvegye, Báthori Zsófia elűldözte Sárospatakról a kollégium diákjait. Ezek tanáraikkal együtt Erdélybe menekültek, előbb Gyulafehérvárra, majd amikor innen Steinville generális is kiutasítja őket, Boroskrakkóba, Szászvárosra, 1716-ban pedig Marosvásárhelyre jönnek. Másfél év múlva egyesül a két iskola Marosvásárhelyi Református Kollégium néven (Collegium Reformatum Marosvásárhelyiense). A sok vándorlás, hányattatás után végső otthonra lelt sárospataki-gyulafehérvári kollégium diákjai könyveket is hoztak magukkal. Ma már lehetetlen pontosan rekonstruálni ezek számát, de biztos, hogy számbelileg érezhetően gyarapodott az anyaiskola kis könyvtára. Ezt igazolja az a közel száz kötet, melyben ma is olvasható a „Liber Scholae Patakiensis” bejegyzés vagy a menekülő diákokat kísérő sárospataki professzorok neve, 120 kötet „Liber Scholae Albensis” bejegyzése pedig jelzi, hogy ezek a gyulafehérvári tartózkodás idején kerültek az állományba.

A következő időszak könyvtárgyarapodásáról már rendszeresebb adatok állnak rendelkezésünkre, minthogy 1765–1871 között a könyvtárosok rendszeres számadásokat vezettek. Ezek tükrözik a hazai és külföldön történt könyvvásárlásokat. Az új szerzemények latin-görög klasszikusok munkái, teológiai, jogi, nyelvészeti könyvek, tehát elsősorban az oktatáshoz szükséges műveket gyűjtötte a könyvtár. A magyar nyelvű kiadványok kis részaránya azt igazolja, hogy az oktatás ekkor még idegen nyelven, azaz elsősorban latinul történik.

A XVIII. század folyamán a vásárlások mellett a könyvtár gyarapításában az adományozások játszanak döntő szerepet. Ezek nagy része a külföldi akadémiákat megjárta diákoktól származik, hiszen törvény kötelezte őket arra, hogy a tanulmányútról iskolájuknak könyveket hozzanak. A kollégium 1777-es rendtartása is leszögezi: „Illő, hogy a Collegiumban tanult ifjú valami háladatosságát a Collegiumhoz mutassa: azért senki Akadémiákra ne bocsátás-sék, míg magát nem kötelezi, hogy a Collegiumnak egy arany ára könyvet hozzon”.¹⁶ Ezzel magyarázható a kollégium könyvtárában található holland, német tipográfiai szarmazó gazdag könyvanyag. Az ajándékozás másik módja az volt, amikor a tanoda professzorai, sőt a város más foglalkozású értelmiségie saját könyvgyűjteményüket az iskola könyvtárára testálták. Mátyus István, Marossszék főorvosa, az Ó és Új Diaetetica szerzője 1800-ban 1326 kötetet hagyományoz a kollégiumi könyvtárra. A gyűjtemény nagyrészt orvosi munkákat tartalmaz, s egy másik orvos, Szotyori József könyvtárával együtt

jól egészíti ki a többi, elsősorban teológiai, jogi, klasszika-filológiai könyveket tartalmazó adományokat. Tudománytörténeti értéke van a két Bolyai könyvhagyatékának. 1856. augusztus 26-án Bolyai Farkas összes könyveit a kollégiumra testálja, arra az iskolára, ahol közel fél évszázadig oktatta a természettudományokat. Egyetlen kikötése az, hogy fia, Bolyai János használhassa a beadott munkákat. Elhetett is János ezzel a lehetőséggel, mert apja halála után egy kiegészítő jegyzéket csatolnak Bolyai Farkas végrendeletéhez: „Az öreg halála után fija még bé-adta a következőket.” Bolyai János mindössze négy évvel élte túl apját. Halála után az ő könyvei is az iskola könyvtárába kerültek. Annak ellenére, hogy máig sem sikerült egészében rekonstruálni a két Bolyai könyvtárát, a sajátkezű bejegyzéseket őrző munkák és az adományozó listák alapján azonosított könyvek száma közel kétszáz. Minden valószínűség szerint a két neves matematikus házitékája ennél sokkal több könyvet számlált. Az állomány tematikai összetétele rendkívül változatos. A matematikán, fizikán kívül kémiai, meteorológiai szakkönyvek, orvosi, növénytermesztési munkák találhatóak a gyűjteményben. Minthogy Bolyai Farkas könyvtárának legközelebbi hasznélvezője fia volt, érdekes áttekinteni, hogy a nem-euklideszi geometria zseniális megteremtője milyen könyveket tanulmányozott apja házában.¹⁷

A marosvásárhelyi Református Kollégium könyvtárában a hagyományozók kívánságának megfelelően az adomány-könyvtárakat a maguk egységében őrizték meg. 1911-ben az iskolaépület kibővítésekor új helyiségekbe költöztetik az állományt, s ekkor a magán-tékákat bevegítik a törzsállományba. Az új rendezés során tematikus csoportosításban és azon belül formátum szerint helyezik el a köteteket, melyek később új leltárszámot is kapnak. Ma tehát az egyes adományok rekonstruálása rendkívül nehéz s csak az eredeti adománylisták alapján lehetséges.

A könyvtárba beolvadt magángyűjtemények tulajdonképpen az erdélyi társadalom művelődési képződményei. Feldolgozásuk, vizsgálatuk a helyi iskolatörténet kereteit messze túlnövő művelődéstörténeti feladat.

Szóltunk arról, hogy a Teleki-Bolyai könyvtár állományába az elmúlt évtizedekben néhány töredékkönyvtár került. A felekezeti iskolák államosítása során ezek könyvtárait vagy önállósítják vagy felszámolják. Hasonló sorsra jutottak a kolostori könyvtárak is Ezeknek a felosztott gyűjteményeknek régi könyvállományát az erdélyi hagyományos könyvtárak anyagához csatolják. Így kerül a marosvásárhelyi Teleki Téka és az akkor még külön működő Bolyai Könyvtár kötelékébe a mikházi ferencesek könyvtárának, a székelykeresztúri Unitárius Gimnázium könyvtárának, a máramarosszigeti kollégium, a szászvárosi iskola gyűjteményeinek egy része. Ezek a könyvtártöredékek pedig pár ezer kötetet számlálnak, így legtöbb esetben nem tükrözik az egykori anya-könyvtár jellemzőit, mégis azért, hogy különböző felekezeti könyvtárakból származnak, szerencsésen egészítik ki a főként protestáns jellegű marosvásárhelyi könyvtár állományát.

Láttuk tehát, hogy a Teleki-Bolyai könyvtár 200 000 kötetes gyűjteménye hogyan állt össze. Az erdélyi hagyományos könyvtártípusok szinte valamennyi válfaja megtalálható itt, az iskolai könyvtártól a kolostori könyvtárig, a felvilágosodás légkörében fogant, közhasználatra létesített gyűjtemény-

tól a különböző korokban létrejött kisebb értelmiségi magántékaikig. Ennek a változatos provenienciának köszönhető az állomány változatos összetétele is. Hiszen a tudományok minden területéről összegyűjtött enciklopédikus Téka rendeltetése más, mint az oktatás menetét, a tanárok munkáját segítő protestáns kollégiumi könyvtaré. De más az a szellemi táplálék is, amelyet a székelykeresztúri közösség a tanuló ifjúság számára összegyűjt, mint például a ferencesek kolostori gyűjteménye, mely elsősorban a szerzetesek mindennapi hitéleti munkáját segítő könyveket tartalmazza.

Nem célunk ezúttal a marosvásárhelyi könyvtár könyvanyagának bemutatása. Külön tanulmány tárgyát képezhetné az itt őrzött bibliofil értékek, a magyar és egyetemes művelődés sok figyelemre méltó emlékének ismertetése. Hiszen egy XIV. századi hártyakódex lapjain itt található a hatodik magyar nyelvemlék, a Marosvásárhelyi Sorok néven ismert, az 1410-es évekből származó, 55 magyar szót tartalmazó beírás. A régi nyomtatványok között 66 darab ősnymtatvány és sok értékes XVI. századi nyomdatermék van. A szakirodalomban unikumként ismert példányok közül említést érdemel Balassi Bálint Istenes énekeinek bécsi 1635-ös kiadása és ennek a versgyűjteménynek egy másik, sajnos csak töredékében fennmaradt változata, mely Klösz Jakab bártfai nyomdájában készült 1640–50 körül. Apáczai Csere János Gyulafehérváron 1654-ben napvilágot látott Magyar Logikátská-ja szintén egyetlen példányban maradt fenn.

A könyvtár igen gazdag biblia gyűjteményében megtalálható Károlyi Gáspár bibliafordításának 1590-es vizsolyi kiadása és sorban az ezt követő újrakiadások is. A negyedik Amszterdamban 1645-ben elkészült kiadás egyik példánya kiadástörténeti kuriózum. Komáromi Csipkés György tulajdonában lehetett ez a biblia. Ő vállalkozott a holland kiadás hibáinak kijavítására. Megjegyzéseit, kiegészítéseit beírta a nála levő példányba. Ez szolgált azután alapul a Leidenben 1718-ban megjelent új kiadáshoz. Ugyanakkor megvan a könyvtárban a Bécsben 1626-ban kiadott Káldi-féle fordítás is. Ez az első teljes katolikus fordítás, melyet Káldi György jezsuita hitszónok Pázmány Péter buzdítására készített.

A Teleki-Bolyai könyvtár metszetgyűjteményei, kézzel színezett atlaszai, gazdagon illusztrált kiadványai ugyancsak komoly bibliofil értéket képviselnek.

Figyelmet érdemel a gyűjtemény kéziratos anyaga is. Az *Ars Medica* című XVI. századi orvosi tárgyú kézirat például átfogó ismeretanyaga révén rendkívül jelentős helyet foglal el az anyanyelven megjelent gyógyászati irodalomban. A Teleki Téka gyűjteményében ugyanakkor sok Magyarország, Erdély történetére vonatkozó kéziratos másolat is van. Teleki Sámuel már az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság által megindított gyűjtés előtt hozzáfogott a történeti munkák felkutatásához, ritka eredeti kéziratok, krónikák lemásoltatásához. Természetesen a Téka ma is őrzi a könyvtáralapító Teleki levelezésének jelentős részét, mely a korabeli Erdély politikai, művelődési életének számos vetületét tükrözi.

A marosvásárhelyi könyvtár talán legjelentősebb hagyatéka a két Bolyai közel 20.000 oldalnyi eredeti kézírása. Mintegy 13 000 oldal Bolyai Jánostól származik. Itt vannak megjelent és ki nem adott munkáinak fogalmazványai,

sok a matematika, filozófia, nyelvészet, politika, zene tárgykörébe tartozó írása. Apja, Bolyai Farkas 5 000 oldalnyi kézírása a Tentamen szerzőjének sokirányú érdeklődéséről tanúskodik. A Bolyai kéziratok tanulmányozása a magyar tudománytörténet jövőbeni feladatai közé tartozik.

A fentiekben az egyik legjelentősebb erdélyi hagyományos könyvtárunknak csak egészen vázlatos ismertetésére vállalkoztunk. Elmondtuk, hogy milyen könyvtáregységekből tevődik össze ez a gyűjtemény és mit őriz ma Jelezni szeretnénk azt is, hogy ez a könyvtár a városnak mindig élő kulturális intézménye volt. A kollégiumi könyvtár és a Teleki Téka mindenfajta történelmi, társadalmi változások közepette Marosvásárhelyen megszakítás nélkül működött. Az erdélyi társadalom művelődési képződményeként létrejött könyvhagyaték megőrzése és tudományos hasznosítása felelősségteljes kötelességünk.

Deé Nagy Anikó

Jegyzetek

1. Bibliothecae Samuelis S. R. I., Com. Teleki de Szék Pars Prima. Viennae, Typis per Sa. Falka Bikfalvenssem Transilvanum sculptis. In: *Typographeo Baumeister*, 1796. XXVIII. Magyarul: Teleki Sámuel és a Teleki-Téka. A leveleket válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Deé Nagy Anikó. Bukarest, 1976. 212.
2. Teleki Sámuel levele J. Chr. Beckhez. Eredeti latin nyelvű fogalmazványa Uo. Magyar fordításban részletek: Teleki Sámuel és a Teleki-Téka. 66–67.
3. Teleki Sámuel levele Rudolp Iselinhez. Eredeti latin nyelvű fogalmazványa Uo. Magyar fordításban részlete: Teleki Sámuel és a Teleki-Téka. 73.
4. Vö: Mikó Imre: Benkő József élete és munkái. Pest, 1867. 283.
5. Teleki Sámuel levele Jósika Antalhoz. A levél eredetije: Akadémiai Levéltár. Kolozsvár. (Fenesi lvt.)
6. Részlet Mihelyes János naplójából. 1794. Teleki Sámuel és a Teleki-Téka. 203.
7. Teleki Sámuel és a Teleki-Téka. 213.
8. Teleki Sámuel levele feleségéhez. A levél eredetije: Magyar Országos Levéltár. Budapest, Teleki Sámuel-osztály. Részlet közölve: Teleki Sámuel és a Teleki-Téka. 110–111.
9. Teleki Sámuel levele Szász Józsefhez. Eredetije: Teleki Arhiva Personala. Marosvásárhely, Teleki-Bolyai Könyvtár. Közölve: Teleki Sámuel és a Teleki-Téka. 119–120.
10. Teleki Sámuel levele Szász Józsefhez. Eredetije: *idem*. Közölve: Teleki Sámuel és a Teleki-Téka. 122–123.
11. Teleki Sámuel levele Kelemen Mártonhoz. Eredetije: Kelemen család tulajdonában. Marosvásárhely. Közölve: Teleki Sámuel és a Teleki-Téka. 158–159.
12. Teleki Sámuel végrendelete. Eredetije: Teleki Arhiva Personala. Marosvásárhely, Teleki-Bolyai Könyvtár. Közölve: Az erdélyi református egyházkerület igazgatótanácsának jelentése a Teleki-Téka ügyében. Kolozsvár, 1912.; Fodor István: Teleki Téka. Krónikás füzetek. Kiadta Fodor István. Marosvásárhely, 1838. 15–20.; Teleki Sámuel és a Teleki-Téka. 220–227.

13. Bibliothecae Samuelis Com. Teleki de Szék Pars Tertia, Scriptores Rerum Hungaricarum et Transilvanicarum complexa, cum Catalogo Librorum Hungaric. Conjugis desideratissimae Susannae com. Bethlen de Iktár. Viennae, typis Antonii Pichler, 1811. Magyarul közölve: Teleki Sámuel és a Teleki-Téka. 218-220.
14. Bibliothecae Samuelis S.R.I. Com. Teleki de Szék Pars Secunda... Praemittuntur Leges Bibliothecariae cum Supplementis et Emendationibus Partis Primae. Viennae, Typis Mathiae Andreae Schmidt, 1800. Magyarul közölve: Teleki Sámuel és a Teleki-Téka. 227-231.
15. Farczady Elek: A marosvásárhelyi Bolyai Tudományos Könyvtár. Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Bukarest, 1957. 265-278.
16. Koncz József: A marosvásárhelyi Helv. Hitv. Főtanodai Könyvtár ismertetése. Magyar Könyv-Szemle. Budapest, 1879. 212-233., 313-332.
17. Deé Nagy Anikó: A két Bolyai könyvtára. Könyvtári Szemle. Bukarest, 1968/1. sz. 19-25.